

VOCABULARY EXERCISES IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL PREPARATION OF MODERN TEACHER-PHILOLOGIST

The article deals with the role of the vocabulary exercises as an important component in the process of the forming of the future teacher-philologist's lexical competence, their groups and types were defined taking into account the different scientific approaches to the study of the vocabulary of the modern Ukrainian language and their significance in further professional activity.

Key words: vocabulary exercises, professional and pedagogical competence, lexical competence, lexeme, sememe, lexical meaning, sema, lexical-semantic system, the vocabulary of a language.

УДК 378

Н. О. Баранник

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ МОРФОЛОГІЇ

У статті розглядаються теоретичні відомості про функціонально-стилістичний підхід до вивчення морфології у вищій школі; пропонується система вправ і завдань із морфології, спрямованих на формування мовленнєвих умінь студентів.

Ключові слова: функціонально-стилістичний підхід, мовленнєві вміння, функціональна стилістика, стилістичні засоби, граматичні синоніми

Постановка проблеми, її зв'язок з важливими завданнями. Відповідно до вимог Державної національної програми "Освіта" («Україна XXI століття»), Концепції мовної освіти в Україні невід'ємною ознакою освіченої, всебічно розвинутої особистості є висока мовленнєва культура, що передбачає вміння вільно, комунікативно виправдано володіти мовними засобами в будь-якій ситуації мовлення, аргументовано висловлювати свої думки, дотримуватися правил мовленнєвого етикету.

Проблема розвитку мовленнєвих умінь студентів набуває особливого значення в методичній науці й імперує до створення відповідної системи розвитку мовлення, удосконалення способів і засобів навчання. Підґрунтям вивчення мовних явищ у системі професійної філологічної підготовки мають бути компетентнісний, комунікативно-діяльнісний і функціонально-стилістичний підходи.

Слід зазначити, що суть функціонально-стилістичного аспекту вивчення української мови ґрунтується на взаємозв'язках функціональної стилістики з іншими розділами курсу сучасної української мови (фонетикою, лексикою, граматику). Функціональна стилістика, як відомо, досліджує мовні явища з боку їх функціонування і відрізняється від граматики та інших розділів тим, що розглядає виражальні можливості мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, виокремлення невирішених її частин. Концепція вивчення граматичних категорій у функціонально-стилістичному аспекті була розроблена представниками Празького лінгвістичного гуртка (Ф. Данеш, Й. Вахек, Е. Гаїчова), французького функціоналізму (Ш. Баллі, А. Мартіне, М. Мамудян), вітчизняного напряму функціональної лінгвістики (О. Бондарко, І. Вихованець, А. Загнітко, Г. Золотова, Л. Мацько) [3].

У науково-методичній літературі функціонально-стилістичний підхід до вивчення мовних одиниць описано у працях російських і вітчизняних учених: С. Іконников, В. Капінос, Т. Ладиженська, С. Молодцова, Л. Федоренко, Т. Чижова, Н. Шведова; П. Дудик, В. Мельничайко, С. Караман, А. Коваль, П. Кордун, Л. Мацько, М. Пентилюк, О. Пономарів та ін. Методисти визначили предмет, основні поняття функціональної стилістики в шкільному курсі вивчення мови, окреслили коло стилістичних умінь і навичок, розробили характеристику методів і прийомів стилістичної роботи.

Однак, незважаючи на те, що функціонально-стилістичний підхід посідає чільне місце у світовій практиці навчання мови в загальноосвітній школі, у вищій школі цей напрям не знайшов належного застосування.

Мета статті – висвітлити теоретичні засади функціонально-стилістичного підходу до вивчення граматики у вищій школі та шляхи реалізації цього підходу за допомогою системи розроблених вправ і завдань.

У світлі сказаного головне завдання університетського курсу сучасної української мови має бути спрямоване не лише на наукове поглиблення лінгвістичних знань студентів про одиниці всіх мовних рівнів, а й на особливості їх функціонування у мовленні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів.

У навчально-методичній літературі визначено основні закономірності процесу навчання мови: 1) опора на лінгвістичну специфіку мови; 2) опора на єдність мови і мислення; 3) опора на єдність мови і мовлення; 4) опора на єдність мовлення і мислення [7].

Принципи навчання української мови й особливості їх реалізації у процесі викладання граматики ґрунтовно описала в своїх працях К. Плиско. Зважаючи на те, що граматичні категорії з формального боку характеризуються структурно-граматичними властивостями, а з боку змісту – логіко-семантичними і функціонально-стилістичними, методист пропонує вивчати їх з погляду трьох аспектів: а) *структурно-граматичного* (аспект передбачає ознайомлення з формальними показниками граматичних категорій, тобто з структурно-граматичними ознаками їх); б) *логіко-семантичного* (передбачає вивчення змістової сторони граматичних категорій, їх семантики; аспект пов'язаний із структурно-граматичним, оскільки граматичні категорії мають не лише зміст, а й форму); в) *функціонально-стилістичного* (аспект разом із логіко-семантичним передбачає вивчення змістової сторони граматичних категорій, а точніше – вивчення функціонування їх у процесі спілкування) [7].

Узагальнений аналіз науково-методичної літератури засвідчує, що функціонально-стилістичний підхід посів чільне місце в загальній системі розвитку мовлення учнів, про що свідчать вимоги програм, окремі розділи підручників української мови. Новий підхід до засвоєння мовних і мовленнєвих знань у загальноосвітніх навчальних закладах вимагає від майбутніх учителів словесників відповідної лінгвістичної підготовки. Отже, проблема розвитку мовно-мовленнєвих умінь студентів набуває особливого значення в методичній науці й імперує до створення відповідної системи розвитку мовлення, удосконалення способів і засобів навчання. Відтак, цілком логічним є те, що в основі вивчення мовних явищ у системі професійної філологічної підготовки мають бути і функціонально-стилістичний підхід.

Вивченню курсу сучасної української мови у вищій школі слід надати *функціонально-стилістичної* спрямованості, яка полягає насамперед у розкритті практичного значення стилістики; уточненні змісту і системи основних стилістичних відомостей про граматичні категорії шляхом виконання спеціальних тренувальних вправ, спрямованих на виявлення особливостей організації мовних засобів у певних типах мовлення, способів добору, поєднання і використання мовних ресурсів для створення стилістичного ефекту в текстах різних типів і стилів мовлення.

Цілком очевидно, що саме функціональна стилістика (стилістика мовлення) має велике практичне значення для розвитку мовленнєвих умінь у студентів, зокрема: допомагає розкрити багатство і красу мови, навчити студентів користуватися різними мовними засобами відповідно до специфіки мовних ситуацій, добирати лексичні і граматичні синоніми та інші виражальні засоби мови (О. Ахманова В. Виноградов, А. Коваль, М. Пентиліук, М. Пилинський); виховує у мовців чуття стилю, знайомить з нормами того чи іншого функціонального стилю (М. Кожина).

На сьогодні найбільш узагальненим і повним у лінгвостилістиці є визначення функціонального стилю, запропоноване М. Кожиною: «Функціональний стиль мовлення – це певний соціально усвідомлений різновид мовлення, який відповідає тій чи іншій сфері суспільної діяльності і формі свідомості, для якого характерне своєрідне стилістичне забарвлення, що створюється особливостями функціонування мовних засобів і специфічною мовленнєвою організацією, має свої норми відбору і поєднання мовних одиниць і визначається завданнями спілкування у відповідній сфері» [2, с. 49].

На формування стилю, як відомо, впливають як *лінгвістичні* (власне мовні фактори і конкретний мовний матеріал), так і *екстралінгвістичні чинники* (функції мови, сфери спілкування, форми суспільної свідомості (наука, політика, право), які співвідносяться зі сферами суспільно-виробничої діяльності, побуту. Позамовні чинники реалізуються в мовленні за допомогою мовних засобів, вибір яких залежить і від підстильових різновидів стилю (жанрів), загальної тональності тексту – урочистого, іронічного, сатиричного, фамільярного, лайливого, вульгарного. Саме на екстралінгвістичній основі функціональна стилістика виділяє такі основні функціональні стилі, як науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній і розмовно-побутовий.

Уміння вільно, комунікативно виправдано володіти мовними засобами в будь-якій ситуації мовлення безпосередньо пов'язане з чинниками вибору мовних засобів, що визначають специфіку того чи іншого стилю. До них мовознавці (В. Адмоні, Т. Сільман) відносять комунікативну форму мовлення, сферу діяльності людини, соціальну ситуацію, індивідуальну установку, прагнення до виразності й чіткості мовлення. Зазначені чинники позначаються на виборі, комбінації і трансформації граматичних засобів, які визначають не «закріпленість», а лише типовість і значну концентрацію їх у певній сфері спілкування. Отже, вибір мовних засобів пронизує всю мову і становить одну із сторін її безпосереднього функціонування, на основі якого і виникає функціональний стиль. Саме такі яскраво забарвлені стилістичні мовні засоби, які мають стійке позаконтекстне стилістичне значення, називаються в стилістиці поняттям *стилістем*. Стилїстемі набувають забарвлення певного стилю і виступають його маркерами [4].

Проблема розвитку мовленнєвих умінь студентів тісно пов'язана з уміньми виявляти в текстах різних стилів стилістично нейтральні і стилістично марковані граматичні засоби; оцінювати стилістичний потенціал частин мови та синтаксичних конструкцій тощо. У науковій літературі *стилістичне значення* прирівнюють до таких понять, як стиль і конотація. По відношенню до стилю воно виступає як його основна риса, репрезентант стилю; по відношенню до конотації – як рівноправний йому синонім і виразник додаткової інформації.

Функціонально-стилістичний підхід до вивчення мови зумовлює необхідність розмежування стилістично маркованих і стилістично нейтральних мовних засобів. З огляду на сказане вище зазначимо, що мовна структура стилю представлена не лише стилістичними і стильовими елементами, а й нейтральними. *Стилїстично нейтральні* мовні засоби, з одного боку, стилю не утворюють, але в процесі вживання у певному стилі набувають ознак його якостей, а з іншого, можуть використовуватися в різних сферах і умовах спілкування і не вносять у висловлювання особливої стилістичної ознаки. Важлива роль стилістично нейтральних, або загальноновживаних, слів у мовленні визначається тим, що вони виконують внутрішньоструктурну функцію інтеграції всіх засобів літературної мови і є тим стрижнем, який обростає засобами функціональної і стилістичної диференціації і стає стилістично значущим [5].

Стилїстично марковані мовні засоби розглядаються у лінгвостилїстиці як елементи, що стали типовими не для всіх стилів мови, а тільки чи переважно для окремого стилю і які часто виступають як паралелі до нейтральних, загальноновживаних. Їх основне призначення – посилити мовленнєвий вплив, надаючи мовленню виразності і зображувальності.

Отже, наявність у системі сучасної української мови стилістично маркованих і стилістично нейтральних мовних засобів забезпечує можливість їх вибору, на який мовець має право і яким завжди користується для досягнення мети мовного спілкування. Принцип вибору мовних засобів завжди пов'язується з синонімією, яка, на думку В. Виноградова, Д. Розенталя, О. Єфімова, І. Чередниченка, М. Пентилюк, В. Мельничайка, є однією з головних проблем стилістики. М. Пентилюк справедливо зауважує: «Там, де є можливість вибору, заміни одного компонента іншим, більш вдалим, по-справжньому розкриваються стилістичні функції мовних явищ» [6, с. 13].

Зважаючи на те, що синонімія поширюється на всі рівні мови, О. Ахманова пропонує таке її визначення: «Синонімія (синоніміка) – збіг за основним значенням (як правило, при збереженні відмінностей у відтінках і стилістичній характеристиці) слів, морфем, конструкцій, фразеологічних одиниць тощо» [1, с. 407].

Для стилістики мови і мовної практики актуальним є розширене розуміння синонімії: синоніми визначаються за можливістю заміності їх у певному контексті. На цій важливій ознаці синонімів наголошували Л. Булаховський, А. Євгенєва, Ю. Апресян, М. Шанський та інші вчені. О. Гвоздєв, А. Єфімов, Д. Розенталь вважали ознаку взаємозамінності основним методом виокремлення синонімів на різних рівнях.

Аналіз і узагальнення наукових праць провідних мовознавців (В. Мельничайко, В. Кононенко, М. Палєвська, І. Чередниченко, В. Ващенко, Б. Кулик, О. Масюкевич, С. Дорошенко та ін.) дають підстави для висновку, що *морфологічні синоніми* – це паралельні форми словозміни та формотворення, що належать до однієї граматичної категорії (відмінка, частини мови), але розрізняються відтінками у засобах вираження спільного граматичного значення та стилістичним уживанням. *Синтаксичні синоніми* є паралельними конструкціями, що об'єднуються спільним граматичним значенням, на основі якого відносяться до тієї чи іншої синтаксичної категорії, виражають відтінки спільного граматичного значення та експресивно-сміслового або функціонально-

стилістичне забарвлення (забарвлення може бути відсутнім при стилістичній нейтральності синтаксичних синонімів).

З розвитком ідеї комунікативного призначення мови у методичній науці посилюється увага до підвищення мовленнєвої культури студентів, яке, на думку Т. Чижової, М. Кожиної, М. Пилинського, Н. Бабич, А. Коваль та ін., передбачає розвиток умінь точно вибирати мовні засоби залежно від мети комунікації, вільно оперувати ними відповідно до стилістичних норм. Стилiстичнi норми в лiнгвостилiстицi розглядаються як компоненти нормативностi мови, якi виступають критерiєм оцiнки мовних одиниць, що функцiонують у тому чи iншому стилi мовлення. Стилiстичнi норми подiляють на *експресивно-стилiстичнi*, пов'язанi з створенням виражального ефекту висловлювання, i *функцiонально-стилiстичнi* – найбільш доцiльнi в кожнiй сферi спiлкування, реалiзацiї принципiв вибору i поєднання мовних засобiв, якi створюють певну стилiстико-мовленнєву органiзацiю [8].

Урахування граматичних i стилiстичних норм є необхідною умовою в навчаннi студентiв комунікативно доцiльно використовувати мовнi засоби, вибирати доцiльнiший варіант з-помiж кількох можливих, а тому у процесі вивчення граматичного матеріалу важливим є виявлення оптимальних умов для розвитку у студентiв стилiстичних умінь, пов'язаних iз правильним i доцiльним уживанням у мовленнi допустимих стилiстичною нормою варіантiв.

З метою втілення функціонально-стилiстичного пiдходу до вивчення граматики за заняттях iз сучасної української мови у розробленій нами експериментальній програмі було виокремлено стилістичний компонент, який значно посилює зміст чинної програми з морфології для студентiв фiлологiчних факультетiв, визначено систему граматики-стилiстичних умінь, якi формуються у процесі такої систематичної роботи. Розглянемо фрагмент програми на матеріалі вивчення повнозначних частин мови:

№ п/п	Елемент експериментальної програми (стилiстичний компонент)	Граматики-стилiстичнi вмiння
1.	Стилiстичне функцiонування граматичної категорії роду на позначення посад, професій у науковому, офіційно-діловому стилях. Стилiстичнi функції iменникiв спiльного роду з емоційно-експресивним забарвленням; категорії числа; відмінкових форм iменникiв. Стилiстичнi властивості вживання кличної форми.	Удосконалення умінь i навичок визначати стилістичнi ознаки граматичних категорій у текстах рiзних стилiв.
2.	Стилiстичнi функції конотованих прикметникiв. Переносні значення прикметникiв рiзних лексико-семантичних розрядiв. Стилiстична роль повних, коротких i нестягнених форм прикметникiв. Особливості вживання простої i складеної форми ступенів порівняння прикметникiв у функцiональних стилях мови i мовлення	Виявлення в тексті прикметникiв рiзних лексико-семантичних розрядiв, визначення їх функцiонально-стилiстичної ролі. Доцiльне вживання в мовленнi аналітичних i синтетичних форм вищого i найвищого ступенів порівняння прикметникiв, розпiзнавання й редагування iнтерферентних i контамінованих прикметникових форм, добiр морфологiчних синонімiв
3.	Стилiстичнi особливості числiвникiв. Синонімія збірних i кількісних числiвникiв.	Визначення емоційно-виражальних функцій числiвникiв у стилевій системі мови. Правильне вживання варіативних засобiв числiвникiв відповідно до стилістичних норм; здiйснення лiнгвостилiстичного редагування.
4.	Стилiстично мотивоване використання особових займенникiв у рiзних текстах. Контекстуальна синонімія особових займенникiв. Означальні й неозначені займенники, їх стилістична роль.	Визначення емоційно-виражальних функцій займенника у стилевій системі мови. Доцiльне стилістичне вживання особових займенникiв у текстах рiзних стилiв. Редагування, трансформування текстiв, в яких простежуються займенникові алогiзми

5.	<p>Стилістичні функції інфінітива. Стилістичне вживання особових форм дієслова. Категорія часу і її стилістичні можливості. Синонімія способових форм дієслова</p>	<p>Визначення емоцій-но-виражальних функцій дієслова у стильовій системі мови. Визначення стилістичних функцій інфінітива у текстах різних стилів. Правильне використання особових форм дієслова у процесі побудови текстів наукового стилю. Класифікація стилістичних можливостей категорій часу, виду, способів, доцільне використання їх залежно від призначення і мети висловлювання.</p>
6.	<p>Стилістична роль одиничних дієприкметників, дієприслівників та дієприкметникових і дієприслівникових зворотів у текстах різних стилів Синоніміка дієприкметникових зворотів і однорідних дієслів-присудків. Виразальні можливості дієприкметників та дієприкметникових зворотів у художньому і публіцистичному стилях</p>	<p>Поширення і згортання текстів засобами слів-вербоїдів. Визначення емоційно-експресивного потенціалу особливих форм дієслова. Добір синонімічних частиномовних варіантів, введення їх у текст. Виявлення стилістичного домінування безособових дієслівних форм у текстах наукового стилю, академічних підстилів (наукова стаття, лінгвістичні повідомлення, реферат, наукове дослідження).</p>
7.	<p>Особливості вживання простої і складеної форми ступенів порівняння прислівників у функціональних стилях мови і мовлення. Стилістичні особливості окремих морфологічних типів прислівників. Стилістична функція підсилення.</p>	<p>Знаходження, виправлення та попередження недоліків у вживанні синонімічних прислівників. Самостійний добір дидактичного матеріалу, створення стилістичних завдань</p>

На формування зазначених граматико-стилістичних умінь спрямована ціла низка вправ і завдань. Зокрема:

1. Вправи на дослідження стилістичних функцій частин мови у текстах різних стилів.

– Прочитайте тексти. Визначте тип і стиль мовлення. Дослідіть особливості вживання іменників в кожному стилі, з'ясуйте їх стилістичні функції.

Текст 1. *Зранку сніжок потроху почав падати, все прибільшуючи та приспоряючи. Було тихо, а то й вітрець рушив – почало колесом сніг крутити. Ік обіду таке схотилось, що світу білого не видно! Не вітер, а буря завіяла, метучи цілі гори снігу по землі, вихорючи немов густу кашу у повітрі. Не стало видно ні неба, ні землі – все то одно непроглядне віхало... аж страшно, аж сумно стало! Так було з півдня на Варвари і цілий день на Сави (П. Мирний).*

Текст 2. *Сніг утворюється, коли мікроскопічні краплі води в хмарах притягуються до пилинок і замерзають. Утворені кристали льоду, що спочатку не перевищують 0,1 мм у діаметрі, падають і ростуть у результаті конденсації них вологи з повітря. При цьому утворюються шестикінечні кристалічні форми. Через структуру молекул води між променями кристала можливі кути тільки в 60° і 120°. Основний кристал води має в площині форму правильного шестикутника. На вершинах такого шестикутника потім осідають нові кристали, на них наступні, і так утворюються різні форми сніжинок-зірочок (З підручника).*

– Прочитайте речення. Визначте, якого стилістичного відтінку досягає автор, використовуючи граматичну категорію середнього роду замість чоловічого та жіночого (пошану, прихильність, співпереживання тощо).

1. *А він кулаком її по голові – раз і вдруге. Я обороняють, а він і мене...Та очі ті витріщило, почервоніло... . 2 ...Була у їх донька, Оленкою звали. Як опеньочок, ще й невеличке було, а там таке: оце як Палажка що робить, пряде абощо...(З тв. А.Тесленка). 3. Сердешна дитина! Обідране; ледве, ледве несе ноженята. 4. ...обік його Цариця небога мов опеньок засушена, Тонка, довгонога, Та ще на лихо, сердешне, Хита головою (Т.Шевченко). 5. А прокинувся він, мій пустунчик, – і гуком його в хаті аж сохи дрижать! Ну бігать, гомоніть, гайнувати, аж усе піде жуужмом. А сам о таке радеє,*

веселе, миле! (З тв. М.Вовчка).

– Зіставте граматичні категорії числа іменників. Поясніть стилістичне значення цих іменників та сферу їх уживання.

Гарячий пісок – піски Сахари, швидкість руху – автомобільні швидкості, молоде вино – високоякісні вина, йодована сіль – хімічні солі, пустота в серці – пустоти в металі, лісові ягоди – піти і ліс по ягоду, рясний дощ – ідуть дощі.

– Визначити випадки вживання форм одного способу в значенні іншого.

1. *Рипнули двері, в хату увійшов якийсь чоловік. – Добридень вам, – удався він до Якіма. – Чи не продали б ви, чоловіче, тієї ялинки, що росте у вашім садочку.* 2. *Вези овес до Парижа, а з овса не буде рижу* (Нар. тв.). 3. *– Пішли, товариші! – скомандував лейтенант і, повернувшись, швидко рушив до затоки* (М. Трублаїні). 4. *Менше говори – більше вчуєш.* 5. *Пошануй одежину раз – вона тебе десять раз* (Нар. творчість). 6. *Часом і досі мені здається, що й зараз поклепай хто-небудь косу під моїм вікном, я зразу помолодшав би, подобришав і кинувся до роботи* (О. Довженко). 7. *Шуміти тепер тобі, кучерявий прибузький лісе, ранком і ввечері, в грозу й передгрозя, в темні горобині ночі і на зорі ласкавих світанків* (В. Бабляк).

Метод стилістичних спостережень, спрямований на роботу з текстами різних стилів, визначення їхніх стилістичних ознак та структурної організації, виявлення стильових і стилістичних можливостей граматичних одиниць, стилістично нейтральних і стилістично маркованих засобів, спостереження за паралельним функціонуванням різних формально-граматичних варіантів, здатних надавати висловлюванню нових семантичних або експресивних відтінків.

2. Стилiстичний експеримент.

З методом стилістичного спостереження тісно пов'язаний метод стилістичного експерименту, за допомогою якого майбутні вчителі мають змогу виявити в тексті стилістичні особливості певних граматичних засобів, з'ясувати доцільність чи недоцільність їх використання шляхом добору, підстановки синонімічних варіантів (морфологічних форм) для апробації стилістичних можливостей підставлявальних елементів.

– Замініть у реченнях дієприслівники однорідними присудками. Порівняйте речення з новоутвореними. Зробіть висновок про стилістичну роль дієприслівників у мові.

1. *А вечір пролітає, наче крижень, черкнувши місто синіми крильми* (Л. Костенко). 2. *Киваючи рясною головою, зелений ліс до сонця засміявся* (Б. Грінченко). 3. *Повечерявши, старі люди полягали спати* (М. Коцюбинський). 4. *Притомився й колос та, не дочекавшись жнивовиці, почав накрапати сльозою* (М. Стельмах). 5. *У небі нерухомо стояли яструби, розпластавши свої крила й непорушно втупивши очі свої в траву* (М. Гоголь). 6. *Перетнувши Босфор, запорожці підпалили передмістя Оттоманської столиці* (М. Шудра). 7. *Листя боязко тремтить і, не втримавшись, летить* (О. Олесь).

3. Граматико-стилістичне редагування текстів.

Метод редагування є важливим засобом удосконалення вмінь студентів розпізнавати граматико-стилістичні огріхи у власному і чужому мовленні, виправляти їх різними способами; сприяє розвитку стилістичної пильності, мовного чуття, дару слова. Ефективними в процесі роботи є такі його види: редагування з метою усунення недоліків; редагування з метою урізноманітнення використовуваних граматичних засобів; забезпечення стильової єдності тексту..

– Виправте помилки в словосполученнях, які є відповіддю на запитання «Котра година?». Обґрунтуйте свій вибір. Відредаговані конструкції уведіть у речення.

Шість годин десять хвилин, без двадцяти перша, п'ятнадцять хвилин п'ятої, шістнадцять п'ятнадцять, двадцять хвилин після чотирьох, за чверть сімнадцять.

Для забезпечення стильової єдності тексту доцільно практикувати завдання такого характеру:

– Прочитайте висловлювання. До якого стилю мовлення воно належить? З'ясуйте, які мовні одиниці не відповідають нормам стилю. Відредагуйте стилістичні недоліки.

Якщо строк повноважень Верховної Ради України закінчився під час дії воєнного чи надзвичайного стану її повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, яку обирають після скасування воєнного чи надзвичайного стану.

– Зредагуйте речення з дієприслівниками та дієприслівниковими зворотами.

1. *Повертаючись додому, полум'я вже розжевіло на снігах, освітлювало чорні мечі тополь, низенькі, заметені снігом хати.* 2. *Наближаючись до гір, потягло свіжістю й прохолодою.*

3. Зберігаючи в пам'яті прочитане, історичний роман активно обговорювався учнями. 4. Прозвітувавши про виконану навчально-методичну роботу, складено перспективний план діяльності колективу на наступний рік. 5. Прошиваючи листя, земля покривалася великими білими градинами. 6. Працюючи над маршрутом подорожі, на карті було знайдено такий район України, де водному місці зійшлися три зони: Степ, Лісостеп і Полісся.

– Відредагуйте висловлювання, звертаючи увагу на стилістичні особливості використання граматичних засобів. У процесі стилістичної правки використовуйте граматичні синоніми.

Людей весь час на протязі всього історичного розвитку хвилювало питання про толк життя. Але це питання залишилося невирішене до цього часу. Більшість вчених уважають, що життя – особлива форма за якої існує матерія, що відрізняється від не живої за будовою та функціонуванням, що в біології називається життєдіяльність.

Відкритою системою в багато рівнів є життя. Така система може мінятися з навколишнім середовищем речовиною й енергією. Всі живі створіння складаюцца більше з сполук чотирьох біогенних елементів. Це вуглець, кисень, водень та азот. Ці елементи утворили органічні сполуки, в основі яких лежать ланцюжки вуглецевих атомів, а ще вони мають велетенські розміри молекул, які можуть складатися із сотень тисяч й мільйонів атомів. Основні класи органічних сполук живої матерії це білки і вуглеводи, і ліпіди а також нуклеїнові кислоти. Що б жити, їм потрібний речовинний обмін, який полягає у одночасному утворенні складних речовин та їх розкладі на прості, які супроводжуються перетворенням енергії. Жива матерія має кілька рівнів організації – молекулярний, і біо-геоценотичний, і біосферний.

4. Переклад текстів українською мовою з урахуванням специфіки мовної одиниці в обох мовах.

– Запишіть текст українською мовою. Визначте дієприслівники і дієприкметники. З'ясуйте морфологічні ознаки, порівняйте особливості дієслівних форм в українській та російській мовах. Яку стилістичну роль вони виконують у тексті.

...Так и ветер. Воззри! Незримо движение аэра, но – громоздятся тучи, проносятся рваными лохмами над головою, почти цепляя верхушки смятенно шумящих деревьев, волнуется море, ныряют в волнах утлые, со вздутыми ветрилами, отчаянные корабли – это ветер! Гнутя упруго набухающие почками ветви, прихотливым японским рисунком прочерчивая пухлую синеву небес, мощно гудят, посверкивая светлыми изнанками листьев, тяжелошумные кроны летних деревьев, жалобно и скорбно трепещут осенние мокрые осины, прореженные донага, в ржавых пятнах последней жухлой украсы своей, гнутя, никнут, уже нагие, почти лишенные цвета кусты, серо-сиреневые в морозном лиловом дыму, обтекаемые серебряными лентами зимних метелей, – все это ветер, только ветер! (Д. Балашов).

5. Добір текстів на з'ясування стилістичного потенціалу граматичних категорій у мові. Робота з літературними і власне створеними текстами.

– Доберіть тексти художніх стилів різних жанрів для спостереження за функціонуванням у них повних і коротких прикметників. Визначте лінгвостилістичне використання цих форм прикметників. Доведіть контекстом стилістичний ресурс такого слововжитку.

– Доберіть тексти різних стилів і жанрів, у яких прості і складені форми ступенів порівняння прикметників відрізнялися одна від одної стилістично.

– Доберіть синонімічні прикметникові конструкції, що передають відношення: а) мети, б) причини, в) часові, г) просторові із зазначенням можливості використання кожного з них у різних функціональних стилях.

6. Вправи на доповнення тексту мовними одиницями.

– Відтворіть текст, доповнивши його прикметниками. Порівняйте обидва тексти. Яких семантико-стилістичних відтінків надають прикметники тексту?

... осінь стоїть над Осокорами, розкинувши високо над землею ... небеса. По садах загуляли ... падолисти, та ще ... павутиння літає в повітрі, снує свою ... пряжу над перелазами.

Стоїть ... пора бабиного літа, останні ... дні такі ..., оповиті ... мереживом, ... смутком, ... ячанням журавлів, що відлітають у вирій.

На городах уже зібрані гарбузи, викопано картоплю, зрубано капусту на грядках. Тільки де-не-де стоїть ... соняшничиння і тихо шерехтить, нагадуючи про ... дні літа, коли цвіли вони ... решетами на городах, просіваючи ... пил. Зів'яли, поникли від ... приморозків квіти біля хат, тільки

одні високі синенькі цвітуть, стеблами схожі на нехворощ. У народі їх називають морозом. Може, тому, що стоять вони наперекір заморозкам, може, тому, що цвітіння їхнє нагадує ... іній раннього приморозку (І.Цюпа).

7. Спостереження за текстом, у якому простежуються мовні одиниці, що визначають його емоційно-експресивний потенціал.

– Прочитайте текст. Визначте його стильову приналежність і тип мовлення. Які мовні засоби, на Вашу думку, допомагають авторові у створенні образності й емоційності? Спробуйте перебудувати текст, замінивши окремі морфологічні форми синонімічними.

... Тепер же тіло його зробилося легке, сухе, освіжене, зібране, як у птаха, що йде на великий переліт. Трава, яка здавалася йому раніше похмуро-сивою, гнівною під нальотами вітру, сталюною, дзвенючою, як щось неживе, тепер розступалася перед ним прозоро-зеленою морською водою, як перед молодим Богом, розкриваючи те, що раніше приховувала: всю свою потаємну красу. Він бачив, що зверху вона суха, вицілувана сонцем, легка, як подих, і чутлива, як павутиння, і колишеться навіть без вітру, а при самій землі, між стеблинками, почепившись манюсінськими світлими крапельками, притаїлись росинки і яскраво поблискують, як надрібно потовчене скло. Хвилинами його брав жаль, і він стримував косу, щоб не порушити тієї затаєної при землі краси (За Г. Тютюнником).

8. Граматико-стилістичний аналіз тексту.

– Виконайте граматико-стилістичний аналіз текстів за поданою схемою.

Схема

граматико-стилістичного аналізу тексту

1. Визначте стиль, тип мовлення. Дослідіть і охарактеризуйте:

а) функції стилістично забарвлених морфем у тексті (зменшуваності, пестливості, згрубілості, урочистості, фольклорності, книжності, розмовності, емоційності, інтимності тощо);

б) семантико-стилістичні функції самостійних, службових частин мови, вигуків (функції конкретизації, емоційності, динамічності, образності тощо);

в) тропи і стилістичні фігури, в основі яких лежать морфологічні засоби (слова певних частин мови, граматичні форми роду, відмінка, особи, часу);

г) відбір автором певних граматичних форм у зв'язку із типом мовлення, жанром, стилем, основною думкою твору;

д) стилістичну роль речень за метою висловлювання й емоційним забарвленням;

е) стилістичні функції простих і складних речень;

є) роль двоскладних і односкладних речень (описова, узагальнено-смілова, виражальна);

ж) функції однорідних членів речення, вставних і вставлених конструкцій, відокремлених членів речення;

з) синтаксичні одиниці, що стали основою тропів і стилістичних фігур.

...Красен Дніпро під ясну погоду, коли вільно та рівно несе крізь ліси і гори повнії води свої. Не сколихнеться, ні прогримить. Дивився й не знаєш, стала чи пливе його величава ширина, і ввижається, наче весь вилитий він з кристалу і наче голубий блискучий шлях, без міри в ширину, без краю в далину, лине і в'ється по зеленому світу. Любо тоді й гарячому сонцю поглянути з висоти і скупати проміння в холодних кристалевих водах, і надбережним лісам ясно змалюватись у воді....

Нічого немає в світі, що б могло укрити Дніпро. Синій, синій, пливе він рівним потоком і серед ночі, як серед дня, мріє в таку далину, скільки сягнути може людське око. Мліючи і пригортаючись ближче до берегів від холоду нічного, він засвічується срібним прослідом; прослід зблискує, як клинок дамаської шаблі, а він, синій, і знов заснув. Красен і тоді Дніпро і рівної йому немає ріки на світі. Коли ж посунуть по небу горами сині хмари, чорний ліс хитається з корінням, дуби тріщать, і блискавка, заламавшись у хмарі, враз освітить весь світ – гнівен тоді Дніпро! Водяні могили гримлять, об гори вдаряючись, і з блиском і зойком відбігають назад, і плачуть, і голосять у далині (М.Гоголь).

У процесі виконання граматико-стилістичного аналізу студенти спостерігають за семантикою повнозначних і службових частин мови, які, виражаючи своє значення через словосполучення, можуть зазнавати різноманітних деформацій, зміщень, нашаровуватися новими семантичними відтінками. У ході роботи увага звертається на те, що лексико-граматичні класи слів здатні до творення певних стилістичних ефектів відповідно до мети та призначення мовлення. Така систематична й цілеспрямована робота сприятиме виробленню у студентів умінь користуватися граматичними засобами мови у різних сферах спілкування, дозволить засвоїти стилістичні особливості граматичних форм і категорій.

9. Побудова усних і письмових висловлювань на задану тему в художньому, науковому та офіційно-діловому стилях, з'ясування стилістичних властивостей різних частин мови.

– Напишіть статтю з проблем сучасної мовної ситуації в Україні, використовуючи віддіслівні іменники. Схарактеризуйте їх стилістичні можливості, вмотивуйте стилістичне використання в стилі масової інформації.

– Перегляньте кілька номерів газети, що видається в вашому місті. Знайдіть у них інформаційні замітки, охарактеризуйте тексти: вкажіть найбільш яскраві мовні ознаки публіцистичного стилю, а також засоби, якими забезпечується інформативність повідомлення, зверніть увагу на заголовки.

– Напишіть замітку в науковому стилі про День слов'янської писемності з використанням різних частин мови, доцільних для такого тексту. Аргументуйте стилістичну роль мовних засобів у створенні логічної послідовності і доказовості викладу, точності й лаконічності, аргументованості й переконливості тверджень. Проаналізуйте, які частини мови домінують у науковому стилі, з чим це пов'язано.

– Напишіть статтю у художньому стилі, взявши за основу цитату В. Гюго «Ніяка зовнішня чарівність не може бути повною, якщо вона не осяяна внутрішньою красою». Обґрунтуйте доцільність використання мовно-виражальних засобів у конкретній ситуації мовлення.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок з напрямку.

Отже, усвідомлення і засвоєння теоретичного матеріалу про основні понятійні категорії функціональної стилістики сприятиме глибокому розумінню студентами сутності функціонально-стилістичного підходу до вивчення мовних явищ, а пропонуваної нами стилістичний компонент до робочої програми з української мови та система вправ і завдань з морфології, розроблена в функціонально-стилістичному аспекті якісно позначиться на розвитку мовленнєвих умінь у студентів.

Література

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / Ольга Сергеевна Ахманова. – [4-е изд., стер.]. – М. : КомКнига, 2007. – 570 с.
2. Кожина М. Н. Стилистика русского языка : [учебник для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 «Рус. яз. и лит.»] / М. Н. Кожина. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1983. – 223 с.
3. Луценко В. І. Методика вивчення повнозначних частин мови на функціонально-стилістичних засадах в основній школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Валентина Іванівна Луценко. – Херсон, 2009. – 22 с.
4. Мацько Л. І. Стилистика української мови : [підручник] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько ; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
5. Основные понятия и категории лингвостилистики : [межвузовский сб. научн. трудов / редкол. М. Н. Кожина (гл. ред.) и др.]. – Пермь, 1982. – 167 с.
6. Пентилюк М. І. Робота із стилістики в 8–9 класах : [посібник для вчителя] / Марія Іванівна Пентилюк. – К. : Рад. шк., 1989. – 112 с.
7. Плиско К. М. Викладання синтаксису української мови / К. М. Плиско. – К. : Радян. школа, 1978. – 183 с.
8. Чижова Т. И. Основы методики обучения стилистике в средней школе : [учеб. пособие по спецкурсу для студентов пед. ин-тов по спец. № 2101 «Рус. яз. и лит.»] / Тамара Ивановна Чижова. – М. : Просвещение, 1987. – 176 с.

Н. А. Баранник

ФОРМИРОВАНИЕ РЕЧЕВЫХ УМЕНИЙ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ФУНКЦИОНАЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКОГО ПОДХОДА К ИЗУЧЕНИЮ МОРФОЛОГИИ

В статье подаются теоретические сведения о функционально-стилистическом подходе к изучению морфологии в высшей школе; предлагается система упражнений и заданий по морфологии, направленная на формирование речевых умений студентов.

Ключевые слова: функционально-стилистический подход, речевые умения, функциональная стилистика, стилистические средства, грамматические синонимы

FORMATION OF SPEECH SKILLS OF STUDENTS IN THE PROCESS OF FUNCTIONAL AND STYLISTIC APPROACH DURING THE STUDY MORPHOLOGY

The article examines theoretical information about the functional- stylistic approach to the study of morphology in high school. Offered the system of exercises and tasks of morphology, aimed on the formation of speech skills of student.

Key words: functional and stylistic approach, speech skills, functional stylistics, stylistic features, grammatical synonyms.

УДК 371.3 : 514.1

О. Я. Терех

ПРАКТИЧНІ РОБОТИ У НАВЧАННІ ГЕОМЕТРІЇ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

У статті на основі аналізу літератури введено поняття «практична робота з геометрії». Розглянуто особливості застосування практичних робіт у курсі геометрії основної школи. Наведено методичні рекомендації щодо підготовки та проведення таких робіт на уроках геометрії. Запропоновано приклад практичної роботи.

Ключові слова: компетентнісний підхід у навчанні, навчання геометрії, практична робота.

Постановка проблеми, її зв'язок з важливими завданнями. Математична освіта є важливою складовою загальноосвітньої підготовки школярів. Місце математики в системі шкільної освіти визначається її роллю в інтелектуальному, соціальному і моральному розвитку особистості, розумінні будови і використанні сучасної техніки, розвитку економіки, інформаційно-комунікаційних технологій, сприймання наукової картини світу і сучасного світогляду. Не менш важливою метою навчання математики є науково правильне розуміння учнями особливостей відображення математикою явищ оточуючого світу, вміння будувати простіші математичні моделі реальних явищ і процесів та володіння математичним апаратом для їх дослідження. Серед напрямів, що можуть суттєво вплинути на підвищення в учнів зацікавленості у вивченні математики та поліпшення рівня їх загальноосвітньої математичної освіти, є посилення практичної і прикладної спрямованості шкільного курсу математики.

Тому одним з головних завдань математики є забезпечення умов для досягнення кожним учнем достатнього рівня практичних компетентностей. Практична компетентність є важливим показником якості математичної освіти, природничої підготовки молоді. Вона певною мірою свідчить про готовність молоді до повсякденного життя, до основних видів суспільної діяльності, до оволодіння професійною освітою. Для розвитку практичної компетенції ми пропонуємо використовувати практичні роботи з математики.

Практичні роботи є однією з форм навчання математики, що сприяє розвитку обчислювальних навичок і вмінь, застосуванню теоретичних знань учнів на практиці. У рамках шкільного навчання практичні роботи зорієнтовані на придбання учнями нових знань або їх закріплення в тісному зв'язку з життєвою практикою. Однак у теоретичних дослідженнях з методики навчання математики останнім часом практичні роботи при вивченні геометрії майже не розглядалися. Також неповно представлена методика організації та проведення практичних робіт при вивченні геометрії в основній школі, дещо застарів і не систематизований дидактичний матеріал, що містить комплекс практичних робіт і методичні рекомендації щодо їх застосування у шкільній програмі. Тому питання оновлення методики розроблення практичних робіт й упровадження їх у шкільний курс геометрії є достатньо актуальним.

Аналіз останніх джерел і публікацій з проблеми, виокремлення невирішених її частин. Аналіз методичної літератури та теоретичних розробок свідчить про значний інтерес до порушеної проблеми протягом значного періоду. У роботах Ф. І. Яковлева, С. М. Чуканцева, А. Я. Цукар, Г. І. Саранцева, Н. М. Рогановського, В. Г. Прочухаєва, А. Е. Орлова, Ф. А. Орехової, Н. В. Метельського та інших вжито терміни «лабораторна робота», «практична робота» та «лабораторно-практична робота». Як показує аналіз методичних публікацій, дидактичних посібників, вивчення досвіду роботи вчителів, матеріал, присвячений цьому, має розрізнений, несистемний характер. Виконанню практичних робіт з геометрії в навчальному процесі відводять другорядне